
МІЩУК Н. Й.,
доцент, кафедра загальної
біології та методики навчання
природничих дисциплін,
Тернопільський національний
педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ

У статті розкрито теоретико-методологічні питання соціально-філософського, соціологічного, культурологічного, психолого-педагогічного та акмеологічного аналізу феномену професіоналізму. На основі концептуальних засад становлення професіоналізму майбутнього педагога, автор дає означення поняття «професіоналізм учителя біології».

Ключові слова: професіоналізм, професіоналізм педагога, професіоналізм учителя біології.

В статье раскрыты теоретико-методологические вопросы социально-философского, социологического, культурологического, психолого-педагогического и акмеологического анализа феномена профессионализма. На основе концептуальных принципов становления профессионализма будущего педагога, автор дает определение понятия «профессионализм учителя биологии».

Ключевые слова: профессионализм, профессионализм педагога, профессионализм учителя биологии.

The article deals with the theoretical-methodological issues of social and philosophical, sociological, cultural, psychological, educational and acmeological analysis of the phenomenon of professionalism. The author gives a definition of the term "biology teacher professionalism" on the basis of the conceptual foundations of the professional formation of a future teacher.

Key words: professionalism, teacher professionalism, biology teacher professionalism.

О б'єктивні умови сучасного цивілізаційного розвитку вимагають переорієнтації українського суспільства на професіоналізм: в усіх без винятку сферах трудової діяльності провідним стає людський фактор. Поступово зростає зацікавленість суспільства в професіоналах — працівниках не тільки з високими професійними навичками, але й з аналітичними, творчими здібностями, стійкою світоглядною базою й гуманістичними ціннісними орієнтирами. Створюючи моральний кодекс інтелігенції XXI ст., академік Н. А. Агаджанян на перше місце висуває вимогу професіоналізму, творчої активності, продуктивності, відкритості й високої моральності особистості [1].

Професіоналізм педагога як складний функціональний утвір стає центральним об'єктом державної політики, що виражається в соціальному замовленні готувати педагога високого рівня, здатного активно сприяти реалізації освітніх проектів національного масштабу. Дане завдання ускладнюється тим, що висококваліфіковані педагоги затребувані в різних сферах освітньої діяльності, на різних її рівнях і в різних формах, включаючи дистанційні технології та інші інноваційні способи навчання й виховання (В. П. Беспалько, А. І. Жук, Н. В. Ключова, Л. В. Мозгарьов, Л. С. Подимова, П. Є. Решетников, Н. М. Таланчук та ін.). Зростає як технологічна, так і особистісна складові професіоналізму педагога, які давно вже вийшли за межі знань предмета й методики навчання, інтегруючи різнорівневі компетенції, гуманні цінності, моральну, креативну, інтелектуальну, комунікативну та інші види активності педагога, що породжують багатогранні ситуації продуктивної самореалізації усіх суб'єктів освітнього процесу (В. П. Беспалько, Є. Н. Волкова, Б. С. Гершунський, Є. Ф. Зеєр, М. В. Кларін, І. А. Колесникова, Т. К. Селевко, В. П. Сімонов, Є. Б. Ста-

ровойтенко, П. І. Третьяков, І. С. Якиманська та ін.).

Численні та вагомі за теоретичними і методичними результатами наукові надбання закладають філософсько-методологічні, психолого-педагогічні, методико-технологічні орієнтири для подальших комплексних досліджень еталонних моделей досконалої педагогічної праці, серед яких проблема професіоналізму педагога, зокрема вчителя біології, продовжує залишатися маловивченим явищем, що розглядається здебільшого опосередковано. Це призводить до того, що становлення професіоналізму вчителя у сучасній практиці педагогічної освіти має недостатньо усвідомлений і часто стихійний характер. Між тим, існують широкі перспективи щодо науково-методичної розробки проблеми професіоналізму вчителя біології не лише як передумови, показника, результату високоякісної педагогічної праці, а й як пролонгованої мети та системоутворювального чинника його професійної підготовки.

Метою статті є розкриття теоретико-методологічних засад та концептуально-методичних підходів до підготовки сучасного вчителя біології, становлення його професіоналізму.

Феномен професіоналізму є досить складним за своєю природою. Джерела його розуміння сягають стародавньої філософії, до ідей мислителів про призначення людини у світі. Наукові основи вивчення професіоналізму закладені в працях Е. Дюркгейма й Г. Зиммеля (сприйняття професії крізь призму категорій розподілу праці й диференціації соціальної діяльності), М. Вебера (соціально-історичні аспекти розвитку професій, економічні функції й типи професійного поділу праці, професійної структури), Т. Парсонса (залежність професійного типу від підтримки інституціональної структури, виділення критеріїв визначення професійної ролі), К. Маркса й Г. Спенсера (співвіднесення з економічною й со-

ціальною структурами суспільства), П. А. Сорокіна (вплив професії на поведінку людей і рефлексологія професійних груп).

Сучасне уявлення про професіоналізм виходить за рамки технологічного підходу до аналізу цього явища. Так у роботах Д. О. Белухіна [3], Є. А. Жукової [6], Е. С. Маркаряна [8], І. М. Модель [9], В. Л. Погрібної [11], В. А. Цвик [12] та ін. висвітлюються теоретико-методологічні питання соціально-філософського, соціологічного та культурологічного аналізу професіоналізму, його особливості та роль у соціокультурній динаміці доіндустріального, індустріального й постіндустріального суспільств, механізми формування професійної самоідентифікації, причинно-наслідкові зв'язки, що супроводжують процес становлення особистості професіонала.

Ученими встановлено й обґрунтовано, що професіоналізм є цілісним, поліструктурним, багатоаспектним соціально-культурним явищем, обумовленим станом і характером розвитку як усіх сфер соціуму, так і самою людиною. Цей феномен змінюється впродовж історичного розвитку суспільства і залежить від домінуючого ціннісного підґрунтя в системі ціннісно-цільових орієнтирів суспільства. Так, в доіндустріальному суспільстві таким є традиції, в індустріальному — стандарти, а у постіндустріальному — інновації й загальнозначимі цінності.

Проведені дослідження довели, що на рубежі третього тисячоріччя відбувається віртуалізація професіоналізму, коли велике значення надається не стільки реальному професіоналізму (тобто реальному набору властивих суб'єкту професійної діяльності характеристик), скільки тому образу професіонала, який працівник може створити про себе. Формується новий тип професіоналізму, заснований на здатності суб'єкта професійної діяльності виробляти інноваційні (тобто нові або істотно та якісно по-

кращені) продукти з орієнтиром на загальнозначимі цінності соціуму з максимальним врахуванням запитів конкретного споживача. Основною відмінною особливістю професійної діяльності стає творчий характер й умотивованість потребами особистості в самореалізації. Тому нормативним мінімумом професіоналізму стають здібності суб'єктів професійної діяльності до інновацій, включаючи здібності до творчості, сприйняття інновацій та участь у нововведеннях.

Науковий аналіз феномену професіоналізму дозволив В. А. Цвику означити три його основні аспекти, які, на нашу думку, необхідно врахувати у професійно-методичній підготовці майбутнього вчителя біології:

1. Професіоналізм як певний рівень розвитку природних здібностей особистості, набір особистісних якостей, психологічна характеристика готовності особистості до творчої професійної праці.

2. Професіоналізм як соціальне явище, чинник соціокультурної динаміки суспільства й критерій соціальної стратифікації; як соціальна якість особистості, що складається й розвивається в ході професіоналізації.

3. Професіоналізм як моральне явище, що передбачає певний рівень розвитку моральної свідомості й моральної культури особистості [12].

Ми поділяємо думку вчених (В. М. Парасюк, В. А. Цвик та ін.) про те, що однієї з найбільш важливих характеристик сучасного професіоналізму є його моральна імперативність. Сучасний професіонал повинен володіти розвиненою професійно-моральною свідомістю, що включає в себе, поряд із загальноморальними установками професійні цінності — почуття професійного обов'язку, професійну відповідальність, професійне сумління, професійну гідність, професійну честь. Професіоналізм вимагає вміння передбачати наслідки професійної діяльності, нести за них особисту відповідальність. З етичної

точки зору, професіоналізм полягає в здатності особистості забезпечити гармонію професійної діяльності та її моральної мотивації й оцінки, готовність до гідних учинків у будь-яких професійних ситуаціях [10; 12].

Особлива роль осмисленню поняття «професіоналізм», безперечно, належить акмеології, у методологічному, науково-практичному потенціалі якої створюються концепції становлення фахівців-професіоналів різних сфер діяльності (Є. Н. Богданов, А. О. Деркач, В. Г. Зазикін, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, О. В. Москаленко, Л. Є. Орбан та ін.).

За означенням А. О. Деркача, професіоналізм — це інтегральна характеристика людини праці, що включає в себе його сформованість як суб'єкта професійної діяльності, професійного спілкування, зрілість особистості як професіонала [2]. Враховуючи принцип єдності особистості й діяльності, Є. О. Клімов стверджує, що професіоналізм — це не просто певний вищий рівень знань, умінь і результатів людини в конкретній галузі діяльності, а певна системна організація свідомості і психіки людини, що включає: властивості людини як цілого (особистість суб'єкта діяльності); праксис професіонала (уміння, навички, моторику); гносис професіонала (пізнавальні процеси, дії); інформованість, знання, досвід і культуру професіонала, емоційний світ та усвідомлення смислів і належності до професії [7, 287–289].

У зв'язку із цим, розрізняють дві сторони професіоналізму: стан мотиваційної сфери людини (мотиви, зміст, цілі, задоволеність працею) і стан операційної сфери (засоби діяльності, здатності, знання, уміння, навички) [4], тобто професіоналізм визначається як єдність професіоналізму особистості й професіоналізму діяльності.

Професіоналізм діяльності — «якісна характеристика суб'єкта діяльності, що відображає високу

професійну кваліфікацію й компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і вмінь, володіння сучасними алгоритмами й способами розв'язання професійних завдань, що дозволяє здійснювати діяльність із високою продуктивністю» [4, 13], причому професійні дії повинні, переважно, ґрунтуватися на творчому розв'язанні, а продуктивність — залишатися стабільною [2].

Професіоналізм особистості — «якісна характеристика суб'єкта праці, що відображає високий рівень розвитку професійно важливих і індивідуально-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, креативності, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу й ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток фахівця» [4, 13].

Відповідно, фахівець, що характеризується сформованими професіоналізмом діяльності й особистості, визначається як професіонал, тобто особистість, що досягла високого рівня кваліфікації, має високий професійний і соціальний статус, свідомо змінює й розвиває себе в професії, вносить творчий внесок у професію, знайшла своє індивідуальне призначення, стимулює в суспільстві інтерес до результатів своєї професійної діяльності й підвищує престиж своєї професії у суспільстві [2].

Складність професіоналізму педагога зумовлює не лише важливість урахування різноманітних методологічних та концептуальних підходів до його вивчення як різномовірнісних та взаємодоповнюючих, а й необхідність розгляду цього явища і феномена в різних понятійних системах. Як психолого-педагогічний феномен професіоналізм педагога є індивідуальною проекцією соціально детермінованих норм та еталонів висококваліфікованої професійно-педагогічної праці на рівні культури її здійснення, складним інтегративним динамічним багатоступеневим утворенням, що зумовлює продуктивність педагогічної

діяльності (зовнішній план) і розвиненість особистості педагога-професіонала (внутрішній план) у діалектичній єдності культуровідповідної професійно-педагогічної позиції, компетентності і культури педагогічного мислення, емоційно-почуттєвої та поведінкової культури фахівця-освітця [5, 153].

На основі означення професіоналізму педагогічної діяльності, даного Н. В. Гузієй [5, 177–178], під професіоналізмом вчителя біології ми розуміємо культуру його педагогічної діяльності – процесу і результату реалізації продуктивної практичної та психологічної (зовнішньої і внутрішньої) активності, що характеризується рефлексивністю управління педагогічними процесами, поліфункціональністю педагогічної діяльності та цілісністю і повнотою її психологічної структури як розгорнутої сукупності її компонентів: мотиваційно-орієнтаційного (культура педагогічного цілепокладання), змістово-ставленнєвого (культура суб'єкт-об'єктної педагогічної взаємодії), технолого-виконавчого (культура здійснення педагогічної діяльності) і результативно-коригувального (культура оцінювання педагогічної діяльності).

Професіоналізм особистості вчителя біології визначається нами як складноструктурована система загальних і спеціальних професійно значущих властивостей педагога, зміст якої характеризується варіативно-творчою комбінацією номенклатури професійно важливих якостей педагога з погляду їх достатньої репрезентованості, розмаїтості і гармонійного поєднання, неповторним інноваційно-креативним потенціалом його особистості в єдності індивідуально-типологічних та індивідуально-специфічних складових, самодетермінованістю процесу професійно-педагогічного удосконалення на основі гармонізації і розширення еле-

ментів професійної самосвідомості з опорою на позитивну та адекватну Я-концепцію педагога-професіонала.

Враховуючи можливості методичної підготовки у формуванні професіоналізму шкільного педагога, в дослідженні ми обмежуємо цей професіоналізм його методичними компонентами і вважаємо їх найменшою частиною, на рівні якої ще зберігаються (проявляються) системні властивості, а елементи є «первинним матеріалом» для побудови модельної конструкції професіоналізму вчителя біології.

Для «виходу» методичної підготовки на рівень творчої діяльності студентів ми досліджували методичні компоненти професіоналізму з позицій акмеологічного підходу. Це дало змогу представити їх як систему акмеологічних інваріант професіоналізму, що забезпечують розкриття і реалізацію творчого потенціалу особистості в навчальній і професійній діяльності майбутнього вчителя біології.

Тільки комплексне поєднання та використання положень, проаналізованих концептуальних підходів створює передумови для глибокого розуміння і осягнення сутності професіоналізму вчителя біології й ефективного моделювання його змісту та науково-методичних засад формування у студентів ВНЗ як стратегічного напрямку їх підготовки. Крім того, на наш погляд, слід також враховувати не тільки виявлений зміст цих підходів, а й динамічну спрямованість їх розвитку, що істотно змінює парадигматичні основи вивчення професіоналізму педагога та визначає переходи від поелементної, атомістичної орієнтації – до цілісної, системно-структурної, від вузько діяльнісної, технократичної – до антропоцентричної, гуманістичної, від жорстко-нормативної, стандартизованої – до індивідуально-творчої, суб'єктної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агаджанян Н. А. Экология души: культура, нравственность, альтруизм / Н. А. Агаджанян. — М. : Изд-во АГМА, 2002. — С. 57.
2. Акмеологический словарь / Под общ. ред. А. А. Деркача; 2-е изд. — М. : Изд-во РАГС, 2005. — 161 с.
3. Белухин Д. А. Становление профессионала и рождение профессионализма: Учеб. пособ. / Д. А. Белухин; Моск. психол.-соц. ин-т. — М.: МПСИ, 2006. — 123 с.
4. Гнеушева А. В. Развитие профессионализма руководителя в образовательном процессе (психологические аспекты) [Электронный ресурс] / А. В. Гнеушева. // Режим доступа: http://education.rekom.ru/2_2006/34.html.
5. Гузій Н. В. Категорія професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога: дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Наталія Василівна Гузій. — К. : АПН України, Інституті вищої освіти, 2007. — 568 с.
6. Жукова Е. А. Профессионализм: социально-философский аспект: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 – социальная философия / Елена Анатольевна Жукова. — Томск, 2002. — 176 с.
7. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. — М.-Воронеж: МОДЭК, 1996. — 400 с.
8. Маркарян Э. С. Теория культуры и современная наука: (Логико-методологический анализ) / Э. С. Маркарян. — М.: Мысль, 1983. — 284 с.
9. Модель И. М. Профессиональная культура: Общесоциологический аспект: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 – социальная философия / И. М. Модель. — Свердловск: УрГУ, 1983. — 186 с.
10. Парасюк В. М. Імперативність моралі у професійній діяльності слідчого: філософсько-правовий вимір : автореф. дис. ... канд. юридичних наук : 12.00.12 – філософія права / Василь Михайлович Парасюк. — Львів, Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2008. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://librar.org.ua/sections_load.php?s=economy_legal_science&id=905&start=1> – Загол. з екрану. — Мова укр.
11. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. — К. : Алерта: КНТ : ЦУЛ, 2008. — 336 с.
12. Цвык В. А. Профессионализм: социально-философский анализ: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 – социальная философия / Владимир Анатольевич Цвык. — М., 2004. — 347 с.